

Blade Runner Het neerdalend stof van een catastrofe

Riemer Knoop

Riemer Knoop (1955, Den Haag) is classicus en gepromoveerd klassiek archeoloog; werkte als grafisch ontwerper en tv-maker; was hoofd Archeologisch Informatie Centrum, directeur Stichting voor de Nederlandse Archeologie en directielid Rijksmuseum van Oudheden; is sinds 1998 eigenaar van Gordion Cultureel Advies en vanaf 2011 deeltijd-lector cultureel erfgoed aan de Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten/Reinwardt Academie. Hij was lid van de Raad voor Cultuur en voorzitter van de commissie Musea. Hij was ook lid van de commissie Musea RRKC en cultuuradviescommissies Den Haag.

Introductie

Ik weet niet of wat we om ons heen kunnen waarnemen een informatiemaatschappij is. De bedenkers van die term doelden op een postindustriële samenleving, met nieuwe paradigma's voor waardecreatie, distributie en consumptie, gebaseerd op voor iedereen onbegrensde toegang tot oneindig grote hoeveelheden verfijnde, eenduidige informatie. Dat zou de boel flink in beweging zetten. Maar de *dotcom*-luchtbel, de *IJslanddéconfiture*, de hypotheekzeepbel, de vastgoedspeculatie, het *Facebook*-geloof en de systemische malversatie van het bedrijfsleven die sinds de val van Enron aan het licht kwam: misschien zijn het evenzovele weerleggingen van de houdbaarheid van nieuwe paradigma's. Of van het flumigehalte van wat we denken dat dat zijn. Maar laat ik me beperken tot mijn eigen terrein: de informatiecomponent van erfgoed en cultuur.

Nog niet overal koek en ei

De gedigitaliseerde erfgoedwereld is geen globaal fenomeen. Ze is sterk gelokaliseerd. Hoogstens in West Europa, Noord Amerika en het Verre Oosten, en dan nog alleen in sommige delen, is er sprake van een zekere digitale standaard die de *claim* zou rechtvaardigen dat die sector substantieel aan de informatiemaatschappij deelneemt. Dan heb je het over musea die beschikken over een nette, interactieve website waarop een significant deel van hun collectie serieus digitaal beschikbaar is, en die zich openstellen voor toe-eigening door allerhande individuen en *special interest*-groepen in 'de samenleving'. Die zich niet verschuilen achter tariefmuren, die zich digitaal laten kennen, die uitkomen voor hun beleid en visie. En die zich bewust zijn van de bijzondere betekenis van de digitale tijd voor voorheen in de eigen instelling jaloers bewaakte, gemonopoliseerde kennis. Vergelijkbare kennis is echter ook allerwegen buiten het eigen gebouw te vinden, bij liefhebber en *nerd*, bij een kring van collega-instellingen maar ook bij geheel andersoortige organisaties. En niet alleen vergelijkbare kennis, maar

ook betekenisvolle opvattingen en getuigenissen van smaak, toewijding en zin.

Een belangrijke eigenschap van de huidige informatiemaatschappij is dat dat bewustzijn leidt tot nieuwe allianties, verbanden en netwerken. Soortgelijke en soortverschillende spelers, producenten en gebruikers vinden en versterken elkaar, interacteren met elkaar en exploreren nieuwe horizonten. Dat leidt in ieder geval tot een voorlopig nieuw vocabulaire: *crowd sourcing*, *the participatory museum*, *pro-Ams*, *participative curating*. Nu nog Engels, straks misschien Chinees, of Urdu.

Elders in de erfgoedwereld worden andere keuzes gemaakt, of blijft men hangen in oudere modellen. Aan de basis liggen sterker gelokaliseerde toewijding en aandacht, met oog voor *terroir* en ecosysteem. Of eenvoudig het ontbreken van middelen voor de majeure investeringen die voor eCultuur op boven omschreven wijze nodig zijn (waarbij het voor mij echt de vraag is of er inderdaad sprake is van investeringen, die immers een rendement veronderstellen, of dat het gewoon uitgaven zijn). Of men ziet simpelweg geen heil in het virtualiseren, en dus ontlokalisieren, van het aan erfgoed gebodene. Waarom op de informatiesnelweg invoegen wanneer de arena met betrekking tot erfgoed vooral een lokale context met zijn spelers is, en er voor virtueel bereikbare buitenstaanders weinig te halen valt, buiten dagbezoek en licht vertier? Dat heette toerisme, en dat wordt misschien terecht wel tot een wezenlijk andere categorie gerekend dan die van erfgoedgemeenschap. De reiziger vergaapt zich aan het vreemde dat voor de niet-toerist het eigene is. *And the twain shall never meet.*

Erfgoed: lokaal of globaal?

Als ik nadenk over de erfgoedwereld en de informatiemaatschappij dan ontrolt zich voor mijn geestes-oog een globaal landschap van erfgoedinstellingen, zeg musea, met grotendeels gelijklopende zorg

om het precaire, het eigene en het bijzondere. Er wordt verzameld, onderzocht, opgetreden. Men stelt tentoon, ontwerpt rituelen van toe-eigening, verkoopt kaartjes. Alleen in de kennis- en betekenisinfrastructuur, en dus in de marketing en ook virtuele communicatie, zijn er wel verschillen. Gaat het om een universele ambitie, dan verbindt men zich met uiteindelijk globale netwerken. Is daarentegen de lokale betekenis dominant, in de context van de omgeving en met name dus voor de omgeving, dan geldt vooral de begrenzing van de ecologische niche. Een serviceniveau waar verscheidenheid, soortenvariëteit en wederzijdse positieve beïnvloeding centraal staan. Dat klinkt heel erg on-informatiemaatschappij.

Erfgoed, bijproduct van relaties

De bijzondere aard van erfgoed is dat het een bijproduct is van intermenselijke relaties, die tot uiting komen in dragers waaraan voor die relaties betekenisvolle waarden worden toegekend. Dat kunnen fysieke voorwerpen of plekken zijn, maar ook als onderscheidend ervaren gebruiken, identiteitsvormend gedrag. In zoverre de informatiemaatschappij die betekenisvolle relatie intensiveert, of faciliteert, zal de omgang met erfgoed er door vergemakkelijkt worden. Maar wee je gebeente wanneer dat niet zo is.

Arjo Klamer wijdde er tijdens het eCultuurcongres onder het Nederlands EU-voorzitterschap in 2004 een prachtige lezing aan, in het Kurhaus (over gelokaliseerd gesproken). Hij vroeg niet hoe erfgoed op internet beter kon worden. Hij vroeg zich af waarom erfgoed er op internet altijd zo beroerd vanaf kwam. Welnu, meende hij (en ik nog steeds met hem), het gaat natuurlijk nooit om de spulletjes zelf, noch om de kennis over voorwerpen, maar om het gezamenlijk beleven van de waarde daarvan, of beter nog, het gezamenlijk waarde daaraan geven doordat het iets betekent in onze relatie. Dat 'ons' mag best heel breed zijn, de natie of de wereldbevolking, *whatever*, het ging hem vooral om het non-utilitaire karakter van erfgoed.

Het is noch een privaat noch een publiek goed. Een mooie analogie is liefde, of vriendschap. Het is van niemand, en het is er pas zodra je het doet. En het is er niet als je het niet doet. Liefde op internet kan eigenlijk niet, porno of platte opwinding prima. Vriendschap evenmin, wel kennismaken, zeg maar *daten*. Die bijzondere eigenschap, van de betekenisdeling door-het-te-doen, speelt zich in een wezenlijk andere dimensie af dan – toen in 2004 en ik meen nog steeds – mogelijk werd gemaakt door nieuwe, digitale of sociale media en de daarbij behorende technologie, wat wij hier gemakshalve maar de informatiemaatschappij noemen.

Parade van misverstanden

Van de door ons als auteurs van het advies van de Raad voor Cultuur 'eCultuur: van i naar e' voor spelde verbroekeling van institutionele muren, het ruimhartig delen van kennis en kunde, de naadloze, gulle toegang voor de burger tot al het moois dat we zo lang in onze kelders verborgen hadden weten te houden – er is allemaal niet bijster veel meer van vernomen. Hier en daar, ja, als 'mediawijsheid' platgeslagen onderwijsopgave, en soms als geweldige, collectieve digitaliseringsinspanning. Honderdduizenden afbeeldingen op deze en gene rijksmuseum of nationaalarchief-website. Met als reactie dat de mensen het museum plat bellen met verzoeken om echt mooie reproducties. Een huiveringwekkend groot Geheugen van Nederland dat alleen maar een platte bak is van digitale spullen, zonder toepassing, verdieping of reliëf. Op diens homepage de afbeelding van een boek zien ('Afke's tential') en in de zoekfunctie op die titel nul op rekest laten krijgen, je moet maar durven. Of een Europees mega-initiatief dat miljoenen digitale culturele bronnen in tekst, geluid en beeld, verbindt, in combinatie met Wikimedia en op participatieve basis. Maar of en hoe Europeana werkt, voor wie en waartoe... het blijft in het ongewisse.

Achter deze digitale versie van Howard Hughes' houten *Spruce Goose* (het nog steeds grootste vlieg-

tuig ter wereld ooit, dat in 1947 zelfs een mijl ver wist te vliegen) liggen drie aanvechtbare overtuigingen. Dat zijn: (1) mensen willen dingen zien, (2) als je er maar genoeg pk's tegenaan gooit gaat de zaak vanzelf de lucht in, en (3) als je iets digitaal kunt zien (gerepresenteerd is) begrijp je het ook, zelfs of *juist* zonder context. Deze overtuigingen zijn niet juist. Het is mijn diepste overtuiging dat mensen vooral meegevoerd willen worden in verhalen en inspiratie, zonder dat er nou gelijk van 'beleviseconomie' sprake hoeft te zijn. De later geëxplodeerde *social media* bewijzen dat. Ook meen ik dat het belang hechten aan de gedachteleze aggregatie van feiten en gegevens gebaseerd is op een tragische, positivistische misvatting over de aard van kennis en van innovatie (maar die zo hardnekkig is dat het de moeite waard zou zijn om te onderzoeken wiens agenda hier eigenlijk wordt gevoerd). Met Fons Asselbergs zeg ik dan: betekenis en waarde ontstaan juist contextueel.

Hergebruik van halfproducten

Deze stellingname doet niets af, denk ik, aan het belang dat ook ik hecht aan de ontluikende wereld van virtuele halffabrikaten. Met name in de digitale werkelijkheid is immers een erg interessant tussenterrein aan het ontstaan, bevolkt door talloze virtuele representaties van culturele waardendragers, waarmee jan en alleman al recombinerend, knippend, plakkend en 'morfend' aan de slag kan. Bij uitnemendheid ontdaan van contexten, daarvan bevrijd zou je haast zeggen, ontstaan dan mogelijk belangwekkende hybride vormen, *cross overs*, *fusions* op velerlei gebied (naast eten, dans en muziek), en zelfs taalkundige creolisering. Het soort tussenlandjes van onbestemdheid, marginale limbo's waar cultureel onderzoek en innovatie spontaan plaatsvinden. Het belang van die ontwikkeling wordt misschien wel bewezen door de verbetering waarmee de 'oude' wereld zich tegen sommige vormen ervan te weer stelt. Zonder nou gelijk uit het ongerijmde te willen bewijzen valt er veel voor te zeggen om de succesjes van BREIN, de zelfbenoemde boeven-

vanger van artistiek auteursrecht-inbrekers, als pathetische achterhoedegevechten op te vatten in de muziekbedrijfstak die te lui is om oude verdienmodellen te herijken.

Onomkeerbare trends

Maar wat zijn nou 'de' substantiële en onomkeerbare trends die van belang zijn voor het nadenken over de informatiesamenleving van over tien jaar? Die liggen in het verlengde van wat ik hierboven al noteerde: fragmentatie en decontextualisering, exponentiële gegevenstoename en nieuwe vormen van participatie. Laat ik beginnen met een positieve toonzetting, en eerst die laatste behandelen: innovatieve participatie.

Trend 1

De gebruiker aan het stuur, governance op z'n kop

Op alle vier de klassieke terreinen van erfgoed is een vergroting te constateren van de zeggenschap die gebruikers krijgen. Of althans groeiende erkenning van hun recht daarop.

In de *archivistiek* verschuift de aandacht van overheid naar de processen tussen overheid en samenleving, van *government* naar *governance*. De rijksarchivaris van dienst houdt zelfs pleidooien voor de inzet van het archiefwezen mede ten behoeve van de emancipatie van nieuwe groepen in de samenleving. Naast de belangstellenden en rechthebbenden definieert hij nu ook belanghebbenden als gebruikers. Die claim is alleen te verzilveren door middel van een ander procesontwerp, onbegrensde toegankelijkheid, vormen van digitale anarchie – de vragen van nieuwe groepen zijn immers niet te voorspellen, dus bestaande databanken dienen ook chaotisch benaderbaar te zijn. Iets vergelijkbaars kan voor de monumentenzorg gelden. Overheden, die zich lange tijd als hoeders van de waardevolle materie beschouwden, bezwijken onder die al te gecentraliseerde taak. Wanneer gebruikers, bevoorreedden en baathebbers geen stem hebben, lokale gemeenschappen niet delen in waar-

dering, selectie en bestemming van het te bewarene, dan kwijnt zo'n onderwerp weg.

Voor de *archeologische monumentenzorg* is daarom voorgesteld om niet meer, of niet alleen, vanuit een landelijke, academische kennisagenda te werken, maar daarnaast een maatschappelijk behoeftekader zichtbaar te maken, en wel op veel lager schaalniveau. Er is op het gebied van onroerend erfgoed, dat per definitie gelokaliseerd is en concurreert in de ruimte (er kan op een plek maar één ding staan), vooral van betekenisvolle en duurzame publieke omgang sprake wanneer lokale gemeenschappen zich het erfgoedobject kunnen toe-eigenen, en wanneer het resultaat van die toe-eigening sturend is bij volgende waarderings- en selectieslagen, zo is de gedachte. Een gemeente moet soms flink betalen voor het bewaren van een IJzertijdvindplaats. Dan helpt het wanneer een dorp waar het ding ligt er wat mee heeft, er zelfs wat mee kan. Keuzes voor behoud kun je zelfs laten sturen door die overwegingen. Ik heb daar eerder een set nieuwe termen voor voorgesteld: creatie (onderzoek), retentie (opslag, deponering) en validatie (gebruik, toepassing, genieting, *use en fruition*). Zo ontstaat er een cyclische beweging wanneer de vorm, mate en kwaliteit van validatie teruggekoppeld worden naar, input zijn van de creatiefase. Elders in de wereld van archeologische monumentenzorg is deze wijze van denken wel als *reverse archaeology* bestempeld: sturen vanuit het gewenste, of verhoopte resultaat van selectie en behoud.

De pendant daarvan in de *gebouwde monumentenzorg* is de notie van de veel grotere eigen verantwoordelijkheid voor de eigenaar. Dat is een principieel punt, dat slechts extra praktische relevantie krijgt nu overheden zich gedwongen zien terug te treden, nu de ingestorte vastgoedmarkt wellicht niet meer in zijn oude vorm terugkeert en er ook een lange periode van demografische en economische krimp lijkt op te treden. Wanneer nu vrijwel alle wettelijk beschermde monumenten

in privébezit zijn, al of niet bij particulieren, moet de rol van de overheid hoogstens en maximaal zijn hen allen tijdig en waar nodig van de geschikte informatie te voorzien om zo verantwoord mogelijk met hun moois om te kunnen gaan. Cultureel erfgoedzorg is daarmee ten diepste een informatievraagstuk.

Ten slotte de *collecties*. Zelfs in musea groeien nieuwe inzichten, mede gevoed door gedece-meerde financiële mogelijkheden en stagnatie in collectiegroei ten gevolge van de economische omstandigheden. Er is genoeg verzameld, vindt althans de overweldigende meerderheid van niet-kunstmusea, en we zouden er zelfs goed aan doen onze uitpuilende magazijnen, veilige havens en welsprekende symbolen van schaarste in al te snel moderniserende tijden, te vermaatschappelijken. Waarom niet delen met liefhebbers, opschonen van het al te gierig bewaarde, uitplaatsen naar andere maatschappelijke instellingen? Ook hier, zij het in mindere mate dan in de monumentenwereld, zijn kennis van gegevens en constellaties, van aan- en afwezigheden, en van feitelijke accessie- en mogelijke de-accessiecontexten van belang, samengebracht in precieze informatienetwerken. Maar van vergelijkbaar en misschien soms wel van groter belang is het geven van een stem aan 'het' publiek, aan de gemeenschap van waaruit en waarvoor musea opereren – aangenomen dat ze in overwegende mate dankzij publieke middelen opereren. Voor die democratisering bestaat overigens nog geen goede terminologie. *Participative curating* of het *participatory museum* komen in de buurt, maar dekken het nog niet geheel af. Het gaat uiteindelijk om andere vormen van *governance*, noodzakelijk geworden vanuit een principieel andere opvatting over de aard van publieke instituties. De relevante noties zijn kennisdeling, stem geven, afzien van monopolies, gedeelde deskundigheden, meesturen aan opvattingen over waarde en betekenis, co-creatie en maatschappelijke integratie.

Trend 2

Een universum van los zand

De tweede grote trend, van belang voor de doorinformatiserende cultureel erfgoedsector en ook nog eens onomkeerbaar, is die van fragmentatie en daarmee van decontextualisering, deinstitutionalisering en temporele verplating. Op het open internet worden gegevens permanent geïndexeerd als vrij benaderbare strings van tekens, of aan tags gehangen bestanden, onafhankelijk van hun plaats of context. Dit ondanks serieuze afspraken over metadatastandaarden met betrekking tot integrale, intacte documenten, zoals de Dublin Core. De praktijk wijst uit dat het documentniveau wel relevant kan zijn, maar zeker niet meer dominant is. Alle mogelijke elementen eruit kun je ook los vinden. Omdat dat kan, en er een door de zoekmachines gekweekte, onstilbare honger van iedereen naar alles bestaat, gebeurt dat ook. Dat is commercieel aantrekkelijk, en dus is Google, dat niks maakt en waar je niks kunt kopen, na Apple het 'door de markten' waardevolste bevonden bedrijf ter wereld. De macht van grote getallen drukt *portals*, waar misschien wel precieze, samenhangender en daarmee betere informatie geboden wordt, leterlijk uit de markt. Wie wil niet snel, persoonlijk en intuïtief meegaand bediend worden? Geloofden we nog niet zo heel lang geleden, in 1998 om precies te zijn, volledig in de meerwaarde van gespecialiseerde portals (denk aan de Netwijzer Cultuur), nu word je meewarig aangekeken alleen op het noemen van het woord *portal*. Ook hier is de waarheid het gelijk van de overwinnaar.

Dat met het verdwijnen van het *respect des fonds* in de digitale wereld ook de tijdsdimensie achter de horizon zinkt, is onbedoelde schade waar je niet mee moet zitten. Internet, digitale media, wie weet wel media *überhaupt*, zijn niet goed in het zichtbaar maken van wanneer iets waar of belangrijk was, of voor wie. Dat kan een oplettende gebruiker soms uit indirecte aanwijzingen herleiden, zoals uit stijl, vormgeving, woordkeus. Maar wanneer een *Chief*

Information Officer van een van de grootste steden van het land op een branchebijeenkomst van archivarissen zich niet bewust is te vloeken in de kerk met de zijdelingse mededeling dat hij natuurlijk niet over gevoel voor geschiedenis of zelfs maar tijdsdiepte beschikt en dat evenmin als een gemis ziet, dan zegt dat iets over een nieuwe tijd die aan de poort staat. Het internet, of nieuwe media, of media, levert een wereld waar een eeuwig 'nu' heerst, dezelfde dag telkens terug komt, een mythische straf zoals in Harold Ramis' film *Groundhog Day*. De gebruiker wordt gegijzeld in een diepteloze tijd, een universum zonder verleden of toekomst, hij kijkt eeuwig naar de binnenkant van een eierschaal. Manuel Castells noemt dat '*atemporal time*'. Dat wordt nog schriller wanneer je beseft dat de digitale duurzaamheid, of liever het gebrek daaraan, een amnesie over ons aan het afroepen is die zijn weerga niet kent. In combinatie met de hierna te behandelen gegevensexplosie leidt dat tot een merkwaardig perspectief. De verschraling van de tijdsdimensie in de digitale cultuur slaat historie, cultuurhistorie en erfgoed 'plat' tot een eigenschap die hoogstens nog lollig of avontuurlijk is, of een extra aandachtspunt oplevert. 't Is iets aardigs (Egypte, dat zijn enge mummies), of een aspect waar je mee op moet passen (de VOC, toch?). Ik stel onderzoekend dat dat in de wereld van *entertainment* al decennia zo is. Een aftiteling hoort eigenlijk niet meer bij de film, dat leidt maar af. Iets dat in zichzelf een meesterwerk zou kunnen zijn, maar in zwart/wit is gedraaid en je bewust maakt van afstand in de tijd, dat in de indeling van McLuhan van 'warm' tot 'koud' medium is geworden, spreekt niet direct meer aan. In de beleveniseconomie is er voor contextualisering geen plaats. Nou is sommige inhoud (*content*) van zichzelf sterk genoeg om ook buiten context te functioneren. Soms noemen we dat *agency*, soms aura, soms ook nog wel – hoewel je daar mee op schijnt te moeten passen – intrinsieke kwaliteit. Zo'n *content* kan wel tegen een stootje. Net zoals een slecht gespeeld stuk van Bach soms aardiger is dan een heel goed gespeeld stuk van een mindere tijdgenoot.

Ook nodigen gedecontextualiseerde, losgezongen inhoudsflarden ideaal materiaal voor creatief hergebruik – de halffabrikaten waar ik het eerder over had. En inderdaad, herkomst en beginbetekenis hoeven in een dynamisch perspectief niet doorslaggevend te zijn. Voor je het weet wordt anders de geest van het historicisme over ons vaardig. Daarin ontleent alles wat *is* aan dat blote feit, *ipso facto* zou men haast zeggen, voldoende legitimatie om gecontinueerd te worden – de nachtmerrie van Plato's *Staat*. Anderzijds kan het feit dat het niet langer mogelijk, of makkelijk mogelijk is om contexten rondom inhouden te vinden, een heel erg verschrikkelijk verlies betekenen. Het gesprek met 'de vorigen' stokt, we worden doof en blind. Mijn stelling is dat decontextualisering en synchronisatie steeds minder ruimte laten aan rationele opvattingen over hoe de wereld in elkaar zit. Een geontheoretische werkelijkheid maakt onderzoek naar verband, volgorde en causaliteit zinloos. Omgekeerd kun je verdedigen dat de noodzaak van verifieerbare *recits* er steeds urgenter door wordt.

Trend 3

Stikken in gegevens

Als derde (en laatste) relevante trend wil ik de data-explosie noemen. Ik doel niet zozeer op de exponentiële toename van publiek beschikbare gegevens, geluid, tekst, beeld, video, mening en oordeel, van formele publicatie in duurzame print tot de informeelste *tweet*, *chat*, *like* of *comment* in instabiele media. Elke minuut wordt er 72 uur bewegend beeld op YouTube geüpload – de statistische gemeenplaatsen zijn wel bekend. En ook dat *tweets* van de PVV-fractievoorzitter niet lang geleden schokken in parlement en samenleving veroorzaakten. Hoe dat te archiveren en te reconstrueren is met een beetje goede wil nog wel te organiseren. Waar ik op doel is eerder dat de gegevensvloedgolf tegelijk ook de werkelijkheid steeds lastiger te duiden maakt. Er is over geen enkele periode in de wereldgeschiedenis zo weinig bekend als over de laatste tien jaar. Er is te veel, en er is geen touw

meer aan vast te knopen. De consensus over wat er aan de hand is, versplintert. Ieder zijn eigen werkelijkheid, domein, medium en waarheid. Op zichzelf zou de *tsunami* van data geen ramp hoeven te zijn. Dan atomiseer je gewoon, in een proliferatie van aandachtsgebieden en -gebiedjes. Maar tezelfdertijd treedt ook deinstitutionalisering op. Vertrouwde centra lossen op, dieptekennis en gezag zakken naar de marges, en wat er nog is vertoont een vacuüm op het gebied van aanspreekbaarheid en aansprakelijkheid.

De internetrevolutie zou de overheid, vooral lokaal bestuur, voor iedereen toegankelijk maken. Nu zie je dat gemeenten zich achter *call centres* verschuilen en contact met aanspreekbaren juist bemoeilijken ('emailadressen, neen, daar beginnen we niet aan', 'helaas, zonder naam van wie u zoekt kan ik u niet helpen'). De inzet van nieuwe media in de communicatie met de burger genereert, wellicht onbedoeld, een substantiële vermindering van transparantie. Wel eens geprobeerd om via *email alerts* op de hoogte te blijven van voor bezwaar en beroep vatbare beslissingen over omgevingsvergunningen in je eigen buurt?

In combinatie met de eerder gemelde fragmentatie leiden data-explosie en deinstitutionalisering tot epistemische chaos, collectief geheugenverlies en ongebreidelde kwaliteitsdevaluatie, van *fact free politics* tot frauduleuze wetenschap en dito beleid op het hoogste niveau. Wegens het belang van *compliance* worden belangrijke beslissingen aan het oog onttrokken. Waar je niet op aangesproken kunt worden, kan je ook nooit ten val brengen. We leven in een wereld van *side letters*, herenafspraken, marktverdeling, handel met voorkennis, het elkaar onbewijsbaar een oorlog in rommelen. Dit complex van *data-overload*, informalisering (SCP), deinstitutionalisering en neo-liberale ethische vrijblijvendheid dwingt tot rigoureuze correctie van eerdere beelden over de informatiesamenleving. Op het gebied van erfgoed betekent het het herijken van

het intuïtieve vertrouwen in beheersing en beheersbaarheid door en in instellingen: wat Robin Boasts onlangs het '*optimism of control*' noemde.

Aporie

Het doortrekken van deze trends over tien jaar om dan een schets te geven van de informatiemaatschappij in 2023 leidt tot wilde en gratuite speculaties. In de futurologie is het gebruikelijk plaats in te ruimen voor zogeheten *wild cards*: ondenkbare, maar beslissende, soms kleine gebeurtenissen die de balans langdurig verstoren. Denk aan 9/11, de IJslandse vulkaan in 2010, het stokken van de Arabische lente in Syrië, een Japanse *tsunami* waardoor Duitsland al zijn kernreactoren sluit, een Noord-Koreaanse atoombom, wie weet. Achteraf is het niet moeilijk er een noodzakelijkheid of voorspelbaarheid voor te bedenken – van te voren is dat lastiger.

In het algemeen denk ik dat we ons bevinden in, of misschien aan de vooravond staan van een systeemverandering, op economisch, maatschappelijk en cultureel gebied, en wel in geopolitieke zin. Het ongebreidelde optimisme van de naoorlogse periode in vrijwel de hele wereld, met zijn geloof in maakbaarheid, beheersing en rationaliteit, en de misschien daar wel mee gepaard gaande ongeëvenaarde groei in producten en diensten, en dus ook het positivistische ideaal van een 'informatiesamenleving' met al zijn ethisch-cognitieve en egalitaire aspiraties – het zou mij niet verbazen als ze plaats maakten voor nogal andere parameters, langs lijnen van krimp, nieuwe autarkie, duurzaamheid, *sustainism*, lokale bepaaldheid, *terroir* en relatief isolement. Hoe die nieuwe, of vernieuwde, grondkleuren zich gaan mengen, op het *Annales*-niveau van het evenementiële – wie het weet mag het zeggen. Door het neerdalende stof van een mogelijk post-apocalyptische catastrofe, een landschap uit *Blade Runner*, heen kijken is mij niet gegeven. Maar wil een somber vooruitzicht zeggen dat je dan maar bij de pakken neer moet gaan zitten? Laat ons voor-

dat we naar een handelingsperspectief (Wat moet ik doen?) gaan, het derde grote filosofische dilemma na het 'Wat kan ik weten?' en 'Wat mag ik geloven?', eerst reflecteren op de cultuurpessimistische positie waar ik me als slachtoffer van ontdek.

Vooruit of achteruit?

Ruwweg beweegt het denken over het verloop van de tijd zich tussen twee polen: een technologische en een morele, een 'harde' en een 'zachte', een bèta- en een alfa-kant. Gaan we vooruit, achteruit, of doet het er niet toe?

Volgens de meeste technisch georiënteerden, wetenschappers en doeners gaat het altijd de goede kant op, volgens beschouwelijke types juist niet. Onthechten zitten er niet zo mee. Millenarische opvattingen over het einde der tijden, en andere principiële doemdenkers als Plato en zelfs de gehele Stoa laten we even liggen. De twee polen zijn, heel Cartesiaans, met elkaar verbonden. De 16e-eeuwse wetenschappelijke revolutie, met haar hunkering naar vooruitgang in kennis en beheersing van de wereld, schiep tegelijk haar tegenmal. Van een overeenkomstige artistieke vooruitgang is immers geen sprake, de moraliteit lijkt zelfs te stagneren. De fascinerende strijd tussen Klassieken en Modernen ('La querelle des anciens et des modernes'), een dispuut over de vernieuwing van de kunsten tussen Brits-Franse literaire classicisten en critici in de periode 1675-1725, is er een gevolg van. De strijd werd in het voordeel van de moderneren beslecht. Maar de romantische negentiende en zeker ook de onthutste twintigste eeuw zit er weer vol van. Carl Jaspers, Oswald Spengler, onze eigen Huizinga: het gaat volgens hen echt bergafwaarts. Twee wereldoorlogen fragmenteerden veel, ook het geloof in maakbaarheid. Maar aan het begin van de laatste moderne revolutie, in 1959, krijgen de denkers de schuld, als je het verbaasde essay 'Two Cultures' van C.P. Snow leest. Het hardnekkig voortbestaan van de humaniora als cultureel ideaal, tegenover dat van de generatie van makers uit de bètawereld,

helpt niet bij het oplossen van de nieuwe wereldproblemen. Maar juist van die ‘zachte’ kant hoorden we later talloze echo’s terug. In 1970 bijvoorbeeld in Alvin Tofflers ‘Future Shock’, twee jaar later voor de Club van Rome’s ‘Grenzen aan de groei’, en recent van anti-globalisten en de Occupy-beweging.

Wat meer ideologie, graag

Zorgelijkheid, wat niet noodzakelijk cultuurpessimisme hoeft te zijn, wordt je soms kwalijk genomen. Zo vindt de internationaal opererende strijdster voor menselijke waardigheid Evelin Lindner (2006), die bepaald niet van rechtse sympathieën beschuldigd kan worden, dat pessimisme in goede tijden een luxe-artikel is, maar in moeizamer tijden niet minder dan een

‘self-fulfilling, self-inflicted death sentence’.

Wanneer over het omgekeerde, hoop, met Vaclav Havel kan worden gezegd dat die niet een verwachting is, gebaseerd op calculatie of wens tot succes, maar een houding, een kwaliteit, die los staat van het feit of en wat eruit komt, dan geldt dat *mutatis mutandis* misschien ook wel over wanhoop.

Zorgelijkheid is geen pessimisme, of fatalisme. Wat ik bedoel met zorgelijkheid is geen wanhoop maar eerder gezond wantrouwen en kritische zin. Natuurlijk blijven we vast van alles uitvinden dat een systeeminstorting – politiek, financieel, klimaatverandering – kan voorkomen, althans de ergste effecten ervan mitigeert. Maar blijf op je hoede voor de mogelijkheid dat met technologische oplossingen niet ieders belang in gelijke mate gediend hoeft te zijn, en zet ook niet alles op één paard. Zeker niet wanneer we sluipenderwijs in een abnormale systeemtoestand verzeild dreigen te raken.

Hoeveel macht kan op neoliberale wijze worden overgedragen aan niet gecontroleerde instituties? Hoe vaak kan de belastingbetaler op de bres springen voor een financieel systeem dat te groot is om

gestraft te worden? Hoe lang kun je wegens bijzondere omstandigheden een uitzonderingssituatie laten bestaan op de rechtstaat, soms overgaand in een permanente noodsituatie – Agambens huiveringwekkende ‘state of exception’? Het retorisch stellen van deze vragen onthult mijn eigen positie. Je perspectief op een toekomst komt voort uit je ideologische positie. Er is geen toekomst anders dan door een bril. Laat je die bril niet zien, wat ik hier probeer te doen, dan is er geen dialoog, je twist dan over een willekeurige selectie van feiten. De zogeheten trends die worden waargenomen zijn er natuurlijk niet werkelijk, ze bestaan niet op zichzelf. Ze worden in een betoog uitgekozen om te figureren als argument van een positie. Het zijn actoren in een drama. Dat maakt de adviezen van een ogenschijnlijk ideologisch neutraal opererende Raad voor Cultuur vaak zo schraal. Dek je de positie van waaruit je waarneemt toe, dan is het panorama gratis.

Liever gewetensvol dan calculerend

Wat blijft er dan over, buiten berekening en strategie? Dat is, heel simpel, handelen vanuit ethiek en principes. Niet innoveren om ‘de economie’ te redden, maar praktijken ontwikkelen die passen bij de mensen om je heen, in het ecosysteem waar die praktijken plaats vinden, en daarbij gebruik maken van technologie die erin past. Menselijke maat, je bent je eigen producent, in het ‘nieuwe werken’ lopen privé en publiek, wonen en werken, je eigen en de baas zijn tijd in elkaar over. Kijk naar het voormalige Volkskrant-gebouw in Amsterdam, een nieuwe broedplaats waar solidariteit en creativiteit waarde aan vastgoed toevoegen in plaats van verminderen.

Erfgoed is wat je koestert en wat je wilt delen, misschien wel zonder ‘toekomstige generaties’-dwang. Het kan zomaar zijn dat die iets heel anders willen, en dan sta je daar met je goeie berekenende gedrag. Iets wordt interessant voor volgende generaties doordat ik me er druk om maakte, *ipso facto* als het

ware, niet andersom. Een nationale sturing past daar per definitie niet bij – anders dan als steun voor gemeenschappen in hun aspiraties, van direct lokaal betrokkenen dan wel gemedieerde *communities of interest*. Digitale informatie-*tools* kunnen daar behulpzaam bij zijn, halffabrikaten voor het maken van nieuwe, betekenisvolle toepassingen. En er is geen macht in aantallen. Een Collectie Nederland, ook in digitale zin, is een fictief begrip dat vooral anekdotische waarde heeft. *Who cares?* Niemand natuurlijk, buiten partijen dan die zich in die termen of op dat niveau gedefinieerd hebben. Daar ook zijn fragmentatie en versnippering belangrijke (negatieve) begrippen, vanuit de zucht tot beheersing, overzicht en orde. Maar zo zit de wereld niet in elkaar. Op lokaal niveau betekenen die begrippen juist verscheidenheid, diversiteit, soortenrijkdom, pluriformiteit, meervoudigheid. Het is wel aardig, misschien, maar zeker niet van heel veel belang om te weten wat ze elders in het land aan erfgoed hebben. De betekenis die ik aan mijn ding hier geef kan daar immers nooit van afhangen, althans niet in overwegende mate. Op die voorwaarde kan ik anderzins *data-overload* dan ook wel aan. Evelin Lindner (2006) zegt het pregnant:

‘A central question of our times is whether the deplorable state of the global village is an expression of the essence of globalisation or a side effect that can be remedied. When a strategy fails or a development goes wrong, is it because we have too much of it and better stop it, or is that that we have not yet enough of it and have to push for more of it? Or do we have to bring our strategy more to scale, tailor-make it better, change the composition?’

Bronnen

- Agamben, G.** (2005). *The State of Exception*. Chicago: University of Chicago Press.
- Asselbergs, F.** (2003). *Het monument en de echtheid van het bestaan. Een voortgezet pleidooi voor het cultureel*

argument. Oratie. Nijmegen: Katholieke Universiteit Nijmegen.

- Berendse, M.** (2009). *‘Verlichting’*. *Principles of provenance & prospect*. Masterscriptie Archiefwetenschap Universiteit van Amsterdam.
- Besten, L. den,** ‘Cultuuroptimisme en cultuurpessimisme’. [online bron] (geraadpleegd op 2 maart 2013), www.academia.edu/385685/Cultuuroptimisme_en_cultuurpessimisme.
- Boast, R.** (2013). ‘Heritage Futures: A few provocative thoughts. An Open Letter to Frank van Vree, Dean, Faculteit der Geesteswetenschappen, UvA’.
- Bosma, J.E.** (2008). *Het post-Belvederetijdperk: Cultuurhistorisch beleid verankerd in ruimtelijke ordening. Met een Advies en annotaties van het College van Rijksadviseurs*. Den Haag: Atelier Rijksbouwmeester.
- Castells, M.** (2001). ‘Museums in the Information Age: cultural connectors of time and space’. *Icom News: Museums facing economic and social challenges. Special Issue* 54 (3), pp. 4-7.
- Cook, T.** (2000). ‘Beyond the Screen: The Records Continuum and Archival Cultural Heritage’. In L. Burrow (ed.), *Beyond the Screen: Capturing Corporate and Social Memory. ASA Conference 2000*. Melbourne: Australian Society of Archivists, pp. 1-18.
- Frijters, E., e.a.** (2004). *Tussenland*. Rotterdam-Den Haag: Nai Uitgevers, Ruimtelijk Planbureau.
- Havel, V.** (1993). ‘Never hope against hope’, *Esquire*, oktober, p. 86.
- Huysmans, F. en J. de Haan** (2007). *Het bereik van het verleden*. Den Haag: SCP.
- Gorgels, P.** (2013). ‘Ideas behind the new website of the Rijksmuseum and Rijksstudio’, Rijksstudio Museumnext 2013 [online source] (geraadpleegd op 2 maart 2013). <http://www.slideshare.net/pgorgels/rijksstudio-museumnext2013-petergorgels>.
- Klamer, A.** (2004). ‘Reality check: Managing & financing a common digital cultural area’. Paper read at the European Conference on Digital Heritage. Den Haag. [unpublished].

- Lanier, J.** (2013), *Who Owns The Future?*. New York: Simon & Schuster.
- Lindner, E.** (2006). 'A New Culture of Peace: Can we hope that global society will enter into a harmonious Information Age?'. Paper written at the request of Dr Leo Semashko, St. Petersburg, Russia. [online source] (geraadpleegd op 2 maart 2013), http://www.peacefromharmony.org/?cat=en_c&key=74.
- McLuhan, M.** (1964). *Understanding Media. The Extensions of Man*. New York: McGraw Hill
- Meadows, D.** (1972). *Rapport van de Club van Rome. Grenzen aan de groei*. Utrecht: Het Spectrum.
- Raad voor Cultuur** (2003). *eCultuur: van i naar e: advies over de digitalisering van cultuur en de implicaties voor cultuurbeleid*. Den Haag: Raad voor Cultuur.
- Raad voor Cultuur** (2010). *Besteladvies Archieven*. Den Haag: Raad voor Cultuur), aangevuld met H. Zijlstra, Brief Tweede Kamer 22-12-2010, *Selectieaanpak archieven*.
- [P.S. ofschoon ikzelf auteur was van het Besteladvies, is het bij de overheid in cyberspace spoorloos. Wel op mijn eigen website: [online bron] (geraadpleegd 21 juni 2013). http://www.gordion.nl/media/besteladvies_archieven_april_2010.pdf]
- Raad voor Cultuur** (2011). *Advies evaluatie wetgeving archeologische monumentenzorg*. Den Haag: Raad voor Cultuur.
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed**, 'Bijna alle rijksbeschermden monumenten zijn in particulier bezit'. [online bron] (geraadpleegd 2 maart 2013). <http://monumentenregister.cultureelerfgoed.nl/php/main.php>.
- Rutte, M.** (2011). 'Bij de les blijven met Popper'. [online bron] (geraadpleegd op 2 maart 2013). <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/toespraken/2011/09/27/popperlezing-van-mark-rutte-antwerpen-27-september-2011.html>.
- Scheffer, P.** (2002). 'Het gesprek met de vorigen', essay in *Boulevard van het Actuele Verleden: een initiatief tot verbinding van heden en verleden*, Studie in opdracht van het Ministerie OCW. [online bron] (geraadpleegd

- op 21 juni 2013). <http://www.rijksoverheid.nl/bestanden/documenten-en-publicaties/kamerstukken/2005/10/14/bijlage-plan-boulevard/brief2k-2002-doc-29348a.pdf>
- Schwarz, M., J.** Elfers (2010). *Sustainism is the New Modernism*. New York: Distributed Art Publishers.
- Simon, N.** (2010). *The Participatory Museum*. Santa Cruz: Museum 2.0.
- Simon, N.** (2011) 'Participatory Design and the Future of Museums'. In B. Adair, B. Filene and L. Koloski (eds.), *Letting go? Sharing historical authority in a user-generated world*. Philadelphia: Pew Centre for Arts and Heritage, pp. 18-33.
- SNKS** (2013). *Onbeheersbaar erfgoed: zonder kennis geen keuze*. Stichting Nijmegen: Stichting Nijmeegse Kunsthistorische Studies
- Snow, C.P.** (1959). *The two cultures and the scientific revolution* (Rede Lecture 1959). Cambridge: Cambridge University Press.
- Toffler, A.** (1970). *Future Shock*. New York: Random House.